

Szakmai beszámoló

A K127947 azonosító számú "Régi szokások - új veszélyek (Európai Iskolavizsgálat - ESPAD 2019)" című kutatásról

A kutatás célja és módszere

A kutatás során a European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD) 2019. évi hetedik hullámának magyarországi adatfelvételét végeztük el.

Az ESPAD kutatás 1995-ben indult azzal a céllal, hogy *időben és nemzetközileg összehasonlítható adatokat gyűjtsön Európa fiataljainak dohányzásáról, alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól*, mérje a fiatalok fogyasztási szokásaiban bekövetkezett változásokat, összehasonlítsa az országoként eltérő trendeket. Az utóbbi években a kutatás kiegészült olyan újonnan terjedő viselkedési formákkal, mint az internet és közösségi média használat, online játék és szerencsejáték. 2019-ben a kutatássorozat hetedik hullámára került sor 35 európai országban, mintegy 100 ezer iskolában tanuló 16 éves fiatal részvételével.

A kutatás módszertana egységes nemzetközi protokoll szerint készül, 2019-ben az adatfelvétel a *2003-ban született, nappali tagozatos, normál iskolai képzésben résztvevő fiatalokra* terjedt ki. Magyarországon a mintavétel *rétegzett véletlen mintavételi eljárással* készült. A rétegzés régió (7 tervezési-statisztikai régió), évfolyam (9. és 10.) és az osztály típusa (gimnázium, szakgimnázium, szakközépiskola) szerint történt. A mintavétel egysége az iskolai osztály volt, az osztályon belül pedig minden jelenlévő tanulót megkérdeztünk. Az adatfelvétel lebonyolítása osztályos lekérdezéssel, önkitöltős módszerrel, az iskolától független kérdezőbiztosok részvételével történt. Az osztályos lekérdezés következtében, az ESPAD módszertani előírásainak megfelelően, mindazok az iskolai osztályok részét képezték a mintakeretnek, ahol a 2003-ban született korosztály *legalább 10%-a tanul*. A végső mintakeret, a 9. és 10. évfolyamon, nappali tagozatos, normál iskolai képzésben tanuló diákok száma az adatfelvétel idején 84 469 fő volt, amely a teljes célpopuláció (2003-ban született, Magyarországon lakó népesség) 89%-át, a normál iskolai képzésben tanuló 2003-ban született diákoknak pedig a 95,7%-át reprezentálja. Az adatfelvétel során az osztályok visszautasítási aránya (20,3%) magasabb volt, mint terveztük a korábbi évek eredményei alapján. A részvételi hajlandóság hagyományosan alacsonyabb volt Budapesten és magasabb a megyei jogú városokban. Szintén alacsonyabb volt a részvételi hajlandóság az egyházi fenntartású és a

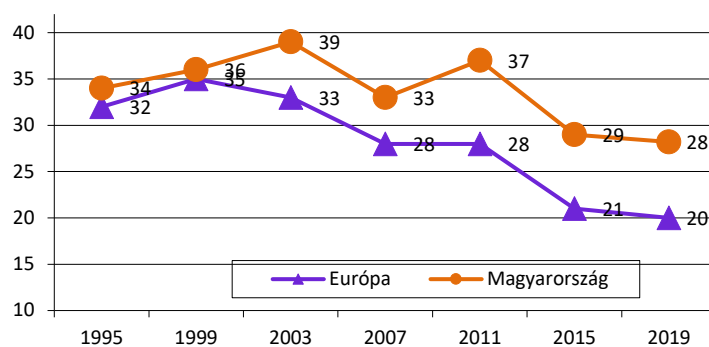
magán kézben lévő iskolákban. Összesen 279 osztályt kérdeztünk meg. Az adatbázis tisztítása után a 9–10. évfolyamosok száma 5766, a 2003-ban születettek száma pedig 2357 fő a végső mintában.

Eredmények

Trendek és nemzetközi összehasonlítás

A magyar 16 éves fiatalok körében a dohányzás ma is jóval elterjedtebb az európai átlagnál: előző hónapban 28,2%, napi rendszerességgel pedig 17,9% dohányzott. Az európai trendekhez hasonlóan nálunk is csökkent a dohányzók aránya. Ez a csökkenés azonban annak köszönhető, hogy a fiúk körében csökkent a dohányzás. A rendszeres dohányzás nemcsak magasabb a lányok között, hanem a két nem közötti különbség nőtt a korábbi évekhez képest. Új jelenség az e-cigaretta használatának rohamos terjedése Magyarországon és Európában egyaránt. Különösen figyelemre méltó, hogy az e-cigaretta használók jelentős része nem használt más dohányterméket, azaz nem csak a korábban hagyományos dohányterméket használók tértek át az e-cigaretta használatára, hanem az egyébként nem dohányzók is kipróbálják vagy használják azt. Az e-cigaretta a magyar fiatalok 11,7%-a próbálta már az életben.

A kérdést megelőző hónapban dohányzók aránya a 16 éves iskolások között Európában és Magyarországon (%)

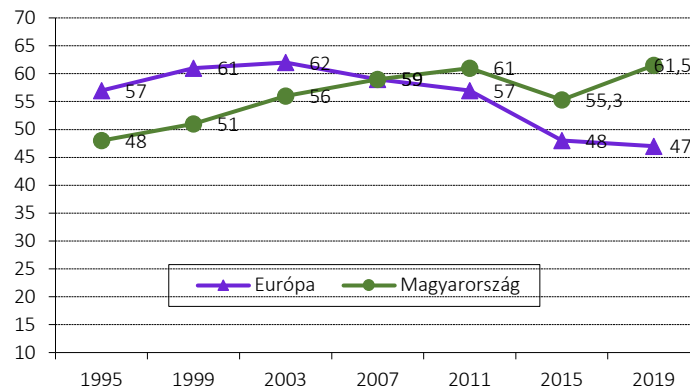

Európa egészét tekintve az alkoholfogyasztás minden formája csökkenő tendenciát mutat. Magyarországon a főbb mutatók az európai trendektől eltérően nőttek 2019-ben 2015-höz képest. A magyar diákok 91%-a fogyasztott már életében alkoholt, az előző hónapban fogyasztók aránya 61,5%, mind a két mutató jelentősen meghaladja az európai átlagot. Nőtt az egy alkalommal elfogyasztott alkohol mennyisége is. A magyar fiatalok, a korábbi évekhez hasonlóan 2019-ben is a legnagyobb mennyiséget tömény italból fogyasztják.

Az európai átlagnál nagyobb arányban (41,2%) számoltak be a magyar fiatalok nagyivásról a kérdést megelőző hónapban. A trendek is eltérőek: nálunk 2015- és 2019 között nőtt az előző

hónapban nagyivók aránya, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a magyar lányok körében nőtt a nagyivás elterjedtsége is.

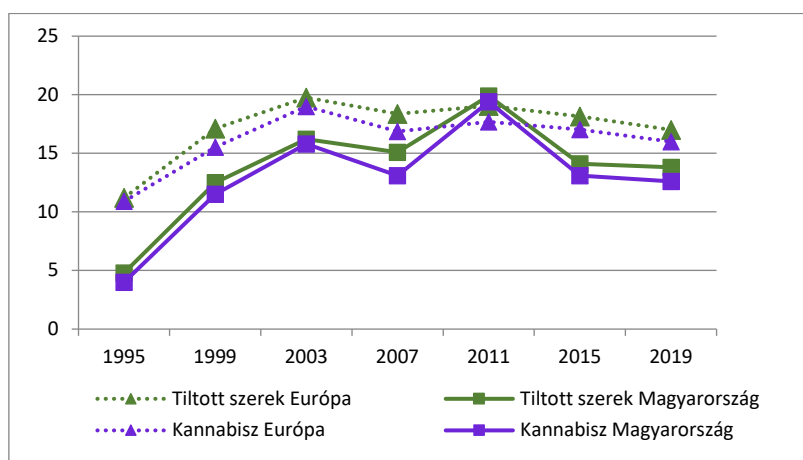
Az előző hónapban alkoholt fogyasztók arányának változása Európában és Magyarországon a 16 évesek között (%)

A magyar fiatalok körében a bármilyen tiltott drogot valaha fogyasztók aránya 13,9% volt 2019-ben, alacsonyabb, mint az európai átlag. A tiltott drogfogyasztás nálunk valamivel később, 2011-ben érte el a legmagasabb értéket, a 2015. évi adatok jelentősebb, a 2019. évi adatok pedig minimális csökkenést jeleztek. A 2019. évi csökkenés a lányoknál következett be, a fiúk körében a kipróbálók aránya enyhén nőtt. Más európai országokhoz hasonlóan, Magyarországon is kiemelkedően a kannabisz a legelterjedtebben használt szer a középiskolások között. A magyar diákok között elterjedtebb (11%) a visszaélésszerű gyógyszerhasználat és 0,3 százalékponttal magasabb az európai átlagnál az új pszichoaktív szereket kipróbálók aránya.

Tiltott szerek és a kannabisz életprevalencia értéke a 16 éves diákok körében

Európában és Magyarországon (%)

A magyar 16 évesek az európai átlagnál valamelyest kisebb arányban játszanak szerencsejátékot, viszont nem különbözik jelentősen a közösségi médián és az online játékokkal töltött idő.

Internethasználattal kapcsolatos problémákról a magyar diákok több mint ötöde számolt be.

Összességében tehát:

- A magyar fiatalok
 - többet dohányoznak és többet isznak, mint átlagos európai társaik.
 - a tiltott szerfogyasztásuk elmarad az európai átlagtól.
- Míg Európában
 - csökken az alkoholfogyasztás
 - csökken a dohányzás,
 - csekély mértékben csökken a tiltott drogok fogyasztása
- addig Magyarországon
 - nő az alkoholfogyasztás
 - csökken a dohányzás
 - és nem változik a tiltott szert fogyasztók aránya.
- Európában és Magyarországon is új kihívást jelent
 - a problémás kannabisz használat és
 - az újabb, függőséget okozó viselkedési formák terjedése, elsősorban a problémás közösségi média használat.

Rizikótényezők

Elemzéseink, a korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan egyértelműen bizonyítják *a családi háttér meghatározó szerepét a rizikó magatartások kialakulásában*. Az ESPAD-kutatások történetében az egyik legállandóbb és legmeghatározóbb hatás volt a családszerkezet jellege.

Míg a teljes család (mindkét édes szülő jelenléte) megóvó erővel bír, addig az édes szülő nélküli család egyértelműen rizikótényezőt jelent a szerfogyasztás kialakulásában. A család társadalmi státusának a hatása nem ennyire egyértelmű. A magasabb iskolai végzettségű szülők gyermekei körében elterjedtebb az alkoholfogyasztás és a tiltott szerhasználat. Az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyermekeinél gyakoribb a dohányzás, a problémásabb, nagyobb mennyiségű alkoholfogyasztás és a dizájner drogok használata. A család vélt rosszabb anyagi helyzete szintén a problémásabb alkoholfogyasztás, a dizájner drogok használata és a gyógyszerhasználat valószínűségét növeli. Fontosnak tartjuk kiemelni a családi integráció megóvó szerepét, valamint az alacsony szülői kontrol és a szülőkhöz fűződő viszonytal való elégedetlenség veszélyeztető hatását.

Az iskola típusa szempontjából a szakközépiskolába járók a legveszélyeztetettebbek, bár az általában alkoholt fogyasztók aránya a gimnazisták között a legnagyobb. Az iskola székhelye alapján vidéken a dohányzás és a nagyívás, Budapesten pedig az egyéb drogok fogyasztása a gyakoribb.

2019-ben vizsgáltuk a szubjektív egészségi állapotot, az egészségmagatartás és az egészségtudatosság kapcsolatát is a különböző szerfogyasztási formákkal. Eredményeink azt mutatják, hogy a gimnáziumba tanulók általában jobbnak ítélik az egészségi állapotukat és általában tudatosabban figyelnek az egészségük megőrzésére, mint a többiek. Bár a szerfogyasztás a legtöbb egészséget jellemző mutatóval szignifikáns kapcsolatban van, adataink arra utalnak, hogy az egészségtudatosság kevésbé van hatással az alkoholfogyasztásra és a tiltott szerek fogyasztására, befolyással lehet azonban a dohányzásra és a gyógyszerfogyasztásra.

A pszicho-szociális állapot mutatói közül a normátlanság mutatója kapcsolódik legszorosabban a szerfogyasztáshoz: minél inkább normakövető valaki, annál kevésbé fogyaszt valamilyen tiltott vagy legális szert. A depresszió a gyógyszerhasználattal, az önbecsülés hiánya pedig a fogyasztott alkohol mennyiségével és a kábítószer kipróbálásával mutat pozitív kapcsolatot.

A barátok és a szabadidő eltöltésének a módja korábban is fontos szerepet játszott a fiatalok szerfogyasztásának alakulásában. Eredményeink alapján a baráti kapcsolatok minden szerfogyasztási formában jelentős szerepet kapnak. Míg azonban az alkoholfogyasztásban és a tiltott szerhasználatban jellemzően a társas hatás nyilvánul meg (minél jobb a baráti kapcsolatok, annál valószínűbb a fogyasztás), addig a visszahúzó, magányosabb magatartással jellemezhető fiatalok inkább a gyógyszerhasználatra és dizájner fogyasztásra hajlamosabbak.

Az ESPAD vizsgálatok során *jelentősen megváltozott a fiatalok szabadidő eltöltésének a módja*. Legjelentősebb változásnak tekinthető az elmenős szabadidő eltöltési formák radikális csökkenése (az otthonról való legalább heti rendszerességű esti eljárás buliba, szórakozóhelyre, kávézóba stb. a felére csökkent 2003 és 2019 között) és az online tevékenységek jelentős mértékű térhódítása. A 2019. évi adatok egyértelműen igazolják, hogy *a legelterjedtebben végzett szabadidős tevékenység az interneten folytatott különböző aktivitás* – mint pl. csetelés, a közösségi média használat, az internet egyéb szórakozási céllal való használata –, illetve *az aktív sportolás*. Elemzéseink alapján megállapítható, hogy *az elmenős szabadidő eltöltési formák határozottan növelik a gyakoribb szerfogyasztás valószínűségét, a családdal eltöltött szabadidő és az online töltött idő pedig jelentősen mérsékli a szerfogyasztást*. Ennek alapján pedig valószínűsíthető, hogy az online tevékenységek terjedése és az elmenős szabadidő visszaszorulása hozzájárult a szerfogyasztásban bekövetkezett változásokhoz.

Az online tevékenységek megnövekedett jelentősége miatt részletesebben elemeztük ezek jellemzőit és hatását a fiatalok életére. Vizsgáltuk egyrészt a kamaszok képernyőhasználatának mintázatait és összefüggését általános lelkiállapotukkal, valamint vizsgáltuk az ezekhez kapcsolódó problémásabb, vagy addiktív viselkedési formákat is.

A kérdezést megelőző héten a fiatalok 95%-a látogatott valamilyen közösségi médiát. *Egy tipikus hétköznapi átlagosan 3 órát, egy tipikus hétvégi napon pedig 4 órát töltenek közösségi platformokon*. De nem ritka a hat vagy több óra közösségi médiával való eltöltése sem. Nem elhanyagolható a videojátékkal töltött idő sem, a válaszolók kétharmada játszott a megelőző hónapban, *közel egynegyedük pedig minden nap játszott*. *A közösségi média használata a lányok között, a videojáték használata pedig a fiúk között elterjedtebb*. Mindkét képernyő tevékenység kevésbé gyakori a gimnáziumban tanulók között. Szignifikáns kapcsolat mutatható ki a diákok lelkiállapota és a képernyő előtt töltött tevékenység hossza között. Míg azonban *a közösségi médiával töltött több idő alacsonyabb önértékeléssel jár együtt, addig a videojátékozásra ennek fordítottja igaz*: azoknak a diákoknak jobb a lelki állapota, akik több időt töltenek videojátékozással.

Az internethasználattal kapcsolatos problémákról a serdülők kicsivel több, mint ötöde számolt be. Ez az arány valamivel több, mint a 2015-ben mért (22,5% vs. 19,0%). A két nem közötti különbség most kicsi volt a lányok javára, míg négy évvel korábban a lányok érezhetően nagyobb arányban számoltak be problémákról, mint a fiúk.

A problémás közösségi média használattal kapcsolatosan két lehetséges küszöbértéket is ajánlanak a kérdőívet kifejlesztő szerzők. *A liberális számítási módszerrel a megkérdezett*

diákok 10,9%-a, a konzervatívnak számító módszerrel csak 0,6%-uk tekinthető problémás közösségioldal-használónak.

A szerencsejáték kevésbé elterjedt a fiatalok között, kevesebb mint a megkérdezettek ötöde mondta, hogy játszott a megelőző évben és csak 3%-uk játszik heti rendszerességgel.

A szülők iskolázottsága és a család szubjektív anyagi helyzete kis mértékben vagy egyáltalán nem áll kapcsolatban a vizsgált viselkedések mértékével és problémás jellegével.

Klaszterelemzés során négy viselkedési csoportot különítettünk el. *A diákok 5,2%-a tekinthető problémás fogyasztónak.* Közöttük elsősorban a drogfogyasztás mutatói jeleznek magas értéket, de a dohányzás, a problémásabb alkoholfogyasztás és videojáték használat is jellemző rájuk. A megkérdezettek *16,7%-a sorolódott az elemzés során a magas kockázatú internet- és videojáték-használók csoportjába.* Ebben a csoportban a problémás internethasználat, közösségi oldal használat, illetve videojáték használati zavar jellemző. *Az ivók csoportjába a diákok 18,7%-a sorolható:* rájuk az alkoholfogyasztás különböző formái jellemzőek, azonban az egyéb drogok fogyasztása is megjelenik. *A diákok jelentős többsége, 59,4%-a, a mérsékelt csoportjában van:* rájuk nem jellemző egyik problémásabb fogyasztói/viselkedési magatartás sem.

A problémás csoportba tartozó diákok jellemzően szakközépiskolába járnak, fiúk és községben élnek. Nagyobb arányban fordulnak elő ebben a csoportban olyan diákok, akik édes szülő nélkül, csonka, vagy mozaik családban, átlag alatti jövedelmű körülmények között nőnek fel. Az iskolai lógás, a szülői kontrol hiánya, az elmenős szabadidős tevékenységek, az önbecsülés hiánya és a depressziós tünetek előfordulása növeli, a sportos, valamint internetező szabadidős tevékenységek pedig csökkentik a problémás csoportba való kerülés esélyét.

A magas kockázatú internet- és videojáték-használók csoportja a vizsgált szocio-demográfiai háttértényezők mentén nem tér el jelentős mértékben az átlagtól. Növeli a csoportba kerülés esélyét a barátokkal való elégedetlenség, az iskolai lógás, a szülői kontrol hiánya, az elmenős szabadidős tevékenységek, a depressziós tünetek, az önbecsülés hiánya. Az anya felsőfokú iskolai végzettsége, az olvasás, illetve hobbi pedig csökkentik ebbe a csoportba kerülés esélyét.

Az ivók csoportjában a fiúk, illetve azok a diákok vannak nagyobb arányban, akik csonka családban élnek. Az anya felsőfokú iskolai végzettsége szintén növeli ebbe a csoportba való tartozás esélyét. Az ivók körében felülreprezentáltak vannak a Budapesten, gimnáziumban tanulók, az átlag feletti anyagi körülmények között és a Budapesten élők. Az iskolai lógás, a szülői kontrol hiánya, az elmenős szabadidős tevékenységek, a depressziós tünetek az ivóvá

válás esélyét növelik, a sportos és internetező szabadidős tevékenységek pedig ebbe a kategóriába kerülés valószínűségét mérséklék.

A *méréselt csoport* csak néhány változó mentén tér el számottevően az átlagtól. A mérsékelt csoportban felülreprezentáltak a vidéken, gimnáziumban tanulók, valamint a mindkét édesszülővel élő fiatalok.

A kutatás nemzetközi beszámolója letölthető: <http://www.espad.org/espad-report-2019>

A magyarországi eredményeket bemutató kötet letölthető:

<http://www.devianciakutatas.hu/espad>

Trend Adatbázis

Annak érdekében, hogy az 1995-2019 között készült hét adatfelvételi hullám során ismétlődő kutatási témák könnyebben vizsgálhatóak legyenek időbeni változások szempontjából, létrehoztunk egy összesített trend adatbázist. Az adatbázis létrehozása során azokat a változókat tudtuk figyelembe venni, amelyek több adatfelvételi hullámban is előfordultak, illetve nagyrészt változatlan módon voltak lekérdezve. A kisebb időbeni változásokat harmonizáltuk, kiküszöböltük az összekapcsolás során.

A trend adatbázis kialakítása során arra törekedtünk, hogy olyan változókat használjunk, amelyekre vonatkozóan folyamatosan keletkeztek megfigyelések az összes adatfelvételi hullám során, ennek ellenére előfordulnak olyan változók, illetve témakörök is (pl. szociális média/internethasználat, videójáték, szerencsejáték), amelyek nem az összes hullámban szerepeltek, ezek esetén a trend adatbázis több hullámra vonatkozóan is adathiányt mutat. Jellemző tendencia az is, hogy a szerfogyasztási szokásokat egyre részletesebben térképezte fel az ESPAD adatfelvétel, illetve bizonyos szerek újonnan jelentek meg (pl. dizájnerdrogok, e-cigaretta, stimulánsok: kávé, energiatital), amelyekre vonatkozóan szintén csak néhány hullám esetén állnak rendelkezésre adatok.

A trend adatbázis kialakítása során minden adatfelvételi hullámból csak az adatfelvétel évében 16. életévüket betöltő tanulókat vettük figyelembe.

A Trend Adatbázis teljes dokumentációját (az ESPAD kutatások módszertani leírása, az összekapcsolt adatbázis változó listája és az egyes adatfelvételekhez tartozó súlytáblák) valamint a teljes adatbázist hozzáférhetővé tettük érdeklődő kutatók számára a <https://devianciakutatas.hu/> honlapon.

Disszemináció

A kutatás főbb eredményeit nemzetközi és hazai kötetben publikáltuk és több konferencia előadást tartottunk. Ezeket a közleményekben feltüntettük. További publikációk elkészültek és benyújtásra várnak, vagy jelenleg készülnek:

Benyújtásra váró elkészült tanulmányok:

Petra Arnold, Ágoston Horváth, Zsuzsanna Elekes: Current Alcohol Use Rising in Hungary But Not in Europe. Why? Explanation for Different Trends in Current Alcohol Use Among Students Based on ESPAD 2003-2019 surveys

Elekes Zsuzsanna: Alkoholfogyasztás változása az ESPAD-kutatások eredményei alapján. in: Elekes Zs. (szerk) Jelentés a magyarországi alkoholhelyzetről. ELKH-BCE Társadalomepidemiológiai Kutatócsoport, 2021

Elekes Zsuzsanna, Horváth Ágoston: ESPAD 1995-2019. Módszertani leírás az ESPAD-kutatásokhoz és az ESPAD Trend Adatbázishoz. Kézirat

Előkészületben lévő cikkek:

Arnold Petra, Horváth Ágoston: Miért problémásabb a fiatalok alkoholfogyasztása Magyarországon, mint Európa többi országában? Egy lehetséges magyarázat az alkoholfogyasztás eltérő tendenciáira ESPAD adatok tükrében

Elekes Zsuzsanna: Non-medical use of tranquillizers and sedatives

A kutatás eredményeiből szakmai szervezetek részére készített elemzések:

Arnold Petra, Elekes Zsuzsanna (2021). A budapesti 9-10. évfolyamos diákok egészségkárosító magatartása ESPAD 2019. Európai Iskolavizsgálat a fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól. Tanulmány a Köztes Átmenetek számára. Kézirat.

Arnold Petra, Elekes Zsuzsanna (2020). A dél-dunántúli 9-10. évfolyamos diákok egészségkárosító magatartása ESPAD 2019. Európai Iskolavizsgálat a fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól. Tanulmány a Köztes Átmenetek számára. Kézirat.

Arnold Petra, Elekes Zsuzsanna (2021). Drogfogyasztási szokások a 16 évesek körében ESPAD 2019. Európai Iskolavizsgálat a fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól. Tanulmány a Drog Fókuszpont számára. Kézirat

További szakmai előadásokat tartottunk szakmai szervezetek részére:

Arnold Petra: A 2019. évi ESPAD eredményei - Óbuda-Békásmegyer Kábítószerügyi Egyeztető Fórum (KEF) ünnepi ülése

Elekes Zsuzsanna: ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) 2019. évi kutatás eredményeinek ismertetése különös tekintettel Magyarországra. – Kábítószer egyeztető Fórumok Közgyűlése 2020, Debrecen.